

81, 366). Sözlük anlamındaki “üstün gelme” mânası dikkate alınarak hüccetin daha çok cedeli bir delil olduğunu ileri süren âlimlerin görüşü daha isabetli kabul edilebilir. Nitekim son devir kaynaklarında benimsenen görüş bu yöndedir. İslâmî literatürde delil karşılığında kullanılan beyyine ise iddiayı açıklama mânası taşır (Ebû'l-Bekâ, s. 406; Bursevî, s. 147). Hüccet kelimesi çeşitli İslâmî konuları ele alan eserlerin adlarında da yer almıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 185; *Keşfü'z-zunûn*, I, 631-632).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 406; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hcc” md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “hcc” md.; *Müsned*, II, 70, 287, 314; IV, 438; V, 433; Buhârî, “Enbiyâ”, 31, “Tevhîd”, 37; Müslim, “Tahâret”, I, “Kader”, 13-15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 185; Bâkîlânî, *Temhîd* (İmâdüddin), s. 34; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm*, s. 98; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 160; II, 256; III, 78; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, I, 341; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 140; VII, 22; XI, 111; XXVII, 159, 270; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'ade*, Kahire 1323, I, 58, 144-146; II, 58, 59; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-âkl ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1979, II, 26, 94; VI, 251; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 157, 538; IV, 531; İsfahânî, *Metâli'u'l-enzâr*, İstanbul 1305, s. 37; Süyûtî, *Şaunü'l-mantık ve'l-ke-lâm* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), Kahire 1980, s. 259, 289; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 166, 247, 269, 275, 361; II, 180; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 76, 81, 366; *Keşfü'z-zunûn*, I, 631-632; İsmâil Hakkî Bursevî, *Furuğu Hakkî*, İstanbul 1310, s. 147; Muhammed er-Reyşehrî, *Mizânü'l-hikme*, Kum 1362 hş., II, 283-285; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Đavâbitü'l-ma'rife*, Beyrut 1975, s. 24-25, 297; Abdülazîz b. İbrâhîm es-Semînî el-Musâsîd, *Me'âlimü'd-dîn*, Uman 1407/1986, s. 61-63; L. Gardet, “Hudjdja”, *EP* (İng.), III, 543-544.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HÜCCET

(الحجة)

Şer'î mahkemelerde düzenlenen hukukî belge.

Sözlükte “delil, burhan, senet” anlamına gelen hüccet (çoğulu hüccec) “bir davanın sıhhatine delâlet eden şey” demektir. Osmanlı hukuk terminolojisinde hüccet kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi şahitlik, ikrar, yemin ve yemin-den nükûl gibi bir davayı ispata yarayan hukukî delillerdir. *Mecelle*'de, “Beyyine hüccet-i kaviyye demektir” (md. 1676) ifadesi bu anlamdadır. İkincisi kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükümü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenen belgelere verilen addır. Bu tür

belgelerin üst tarafında kadının imzası ve mührü bulunur. Hüccet asıl bu belgeler için terim olarak kullanılmıştır. Genellikle her iki anlamı ifade eden belgelere de gerektiğinde bir hakkı ispat edici delil olarak kullanılabilmeleri dolayısıyla hüccet denilmiştir.

İslâm tarihinde şer'î mahkemelerde görülen davalar neticesinde bir belge (hüccet) tanziminin ilk defa Emevîler döneminde başladığı bilinmektedir. Daha önce Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde ne Kâdî Şüreyh ne Şa'bî ne İyâs b. Muâviye ne de diğer kadılar dinledikleri davaların sonunda yazılı bir belge kaleme almışlardı (Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, vr. 1^b). Kaynaklarda, dava sonuçlarını ve mahkeme kararlarını deftere kaydeden ilk kadı olarak Emevî Halifesi I. Muâviye tarafından Mısır kadılığına tayin edilen Süleym b. İtr b. Seleme b. Mâlik (ö. 75/694) gösterilir. Bu kaynaklara göre Süleym mirasla ilgili olarak kendisine getirilen bir davayı çözmüş ve kararı şifahi olarak taraflara tebliğ etmiş, fakat bir müddet sonra ihtilâfa düşen taraflar aynı davayı tekrar kendisine getirince bu defa verdiği kararı sicile kaydetmiş ve bunu iki şahitle belgelemiştir (Safedî, s. 336-337; Hasan İbrâhîm Hasan, I, 501). 120 (738) yılında Küfe kadısı olan Abdullah b. Şübrüme de huzuruna gelen davaların çoğalmasından dolayı aynı mesele hakkında verilen kararlar arasında doğabilecek çelişkileri gidermek için görülen bütün davaları deftere kaydedip vak'aları zaptetme usulünü getirdi (Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, vr. 1^b). Bu usul diğer şehirler-

deki kadılar tarafından da benimsendi ve yaygınlık kazandı; giderek bütün Ortaçağ boyunca yargının önemli bir organı olarak müslüman devletlerde varlığını sürdürdü. Bu dönemlerde mahkemelerde davalar görüldükten sonra muhâkeme “sonunda bir davanın İslâm fihhına uygun biçimde yazılması” demek olan “sak”ler Arapça olarak kaleme alınıp sicile kaydedilmekteydi. İlk müslüman Türk devletleriyle Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'nda da mahkeme sicilleri Arapça olarak tutulmuştu. Bu durum Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde de devam etmiş ve mahkeme sicillerinde yer alan hüccetlerin büyük bir bölümü Arapça yazılmıştır. Bazı mahkeme sicillerinde Türkçe kayıtlar da bulunmakla birlikte Arapça kayıtların XVI. yüzyıl sonlarına kadar yer almaya devam ettiğİ, hatta İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarına ait sicillerde Arapça hüccet kayıtlarının kısmen de olsa XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını koruduğu görülmektedir. Bu dönem sicillerinde Arapça hüccetler arasında yer alan Türkçe hüccetlerin genellikle bozuk bir hatla kısa ve ifade bakımından daha basit olarak yazıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum o dönemde henüz Türkçe bir sak dilinin oluşmadığını gösterir. Kadı sicillerinde yer alan Türkçe hüccetlerin yazı stilleri ve ifade şekilleri bakımından belli bir standarda ulaşması XVII. yüzyıl sonlarına doğru mümkün olabilmıştır. Bunda, kâtiplerin eğitim seviyeleri yanında bu yüzyıl ortalarında itibaren bazı kadıların mahkeme kararlarının kaleme alınmasında kolaylık sağlamak amacıyla hazırladıkları Türkçe sak mecmualarının da rolü olsa gerektir.

Genellikle her hüccette davacı (mukır), davalı (mukarrun leh) ve bu iki taraf arasında dava konusu olan mesele olmak üzere üç temel unsur bulunur. Kadı huzurunda görülen dava neticesinde duruma göre hüccetin aslı taraflara verilir, sûreti de sicile kaydedilirdi. Orijinal hüccetlerde kadının ismi ve mührü (tasdik ibaresi) bulunduğu halde sicillere kaydedilmiş hüccetlerde bunlar yer almaz.

Hüccetlerin konusu kadılar tarafından ele alınmış her türlü kazâi vak'alardır. Başlıca hüccet çeşitleri şunlardır: Köle ve köle âzadı (i'tâk, tedbîr, mükâtebe), evlenme (akd-i nikâh), karşılıklı rızâ ile boşanma (muhâlea), boşama (talâk), nikâhın feshi, nafaka, terbiye velâyeti (hidâne), miras, rehin, rehini kaldırma (fekk-i rehin), borçla ilgili ihtilâflı konular, alım satım mukaveleleri, icâre, vesâyet, vekâlet, emanet, sulh, hacr-ıflâs, lukata, gasp, cinayet.

Sayka satışıyla ilgili Zîstovî Kadısı Mehmed b. Kutbüddin'in Zilhicce 1001 (Eylül 1593) tarihli hücceti (BA, Ali Emîrî Efendi, III. Murad, nr. 381)

Hüccetlerin özel bir çeşidi de vakfiyelerdir. Vakfiyeler hem şekil hem muhteva bakımından diğer hüccetlerden ayrılır. Vakfiyeler, vakıf hükmî şahsiyetinin nizamnamesi mesabesinde olan ve farazî bir dava neticesinde şer'iyte mahkemeleri tarafından tanzim ve tasdik edilen hüccetlerdir. Menkul vakfiyeleri, akar vakfiyeleri, istibdâl vakfiyeleri gibi çeşitleri vardır.

Bunların dışında bir de şeklen daha değişik mahiyette olan hüccet-i zahriyye bulunmaktadır. Zahriye, resmî belgelerin arkasına yazılan veya konan yine resmî makamlara ait tasdik beyanları, emirler vb. hâşiyeler demektir. Hüccet-i zahriyye de hukukî bir hakkın tasdikli sûreti, resmî bir belgenin kadı tarafından sûreti çıkarılıp arka yüzünün onaylanmasıdır. Daha ziyade mukâtaalardan veya vakıflardan maaş alan bazı görevli ya da emeklilere mukâtaa eminleri ve vakıf mütevellileri tarafından yapılan ödemeleri belgelemek üzere kadılar tarafından tanzim edilir. Bu tür hüccetlerde belgenin bir yüzünde mukâtaadan maaş alan görevli veya emeklinin beratının tasdikli sûreti bulunur, diğer yüzünde de berat sahibinin mukâtaa emininin veya vakıf mütevellisinden maaşını aldığına dair ikrarı yer alır.

Hüccetin Bölümleri. Hüccetler yukarıdan aşağıya doğru muayyen bölümlerden meydana gelir. 1. **Dua.** Ferman ve beratlarında olduğu gibi en üstte ve ortada bulunur. Kısa ve uzun bütün hüccetlerde bu rükün yer alır. En yaygın olarak "hüve" ibaresi kullanılmakla birlikte (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 30, 31, 34; Kanûnî Sultan Süleyman Devri, nr. 172, 303, 307; III. Murad Devri, nr. 381, 439, 440) "hüve'l-muîn" (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 32), "hüve'l-ganiyyü'l-mugnî" (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 33), "hüve'l-mâlik" (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 71), "hüve'l-muvaffık"

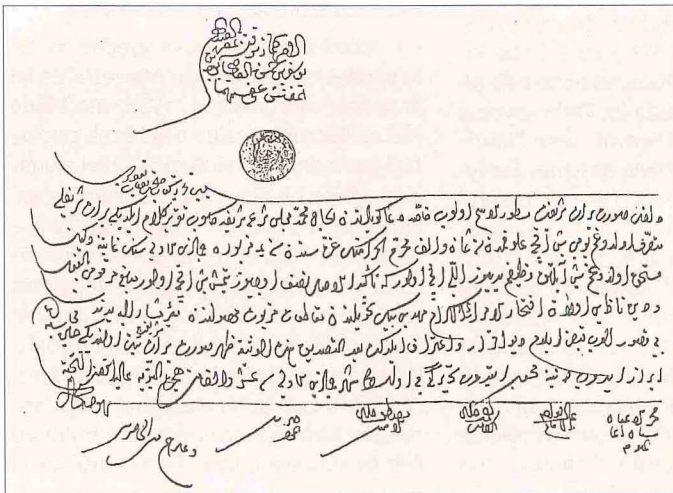
(BA, AE, Fâtih Devri, nr. 33) gibi dua ibarelerine de yer verilmiştir. Tasdik ibareleri kadar olmamakla birlikte bazı hüccetlerde muhtevaya uygun dua ibarelerinin yer aldığı görülmektedir. Sicillerde kayıtlı hüccet sûretlerinde ise bu dua ibareleri bulunmaz.

2. **Girizgâh.** Bu kısım tasdik ibaresiyle kadının imzasını ve mührünü ihtiva eder. Genellikle ferman ve beratlarında yer alan tuğra gibi ortada olmayıp biraz solda yer alır. Kadının imzasının yani tasdik ibaresinin yanında kadının adıyla birlikte bulunduğu kazanın adı da yazılıdır. Kadılar genellikle kendilerine mahsus tasdik ibareleri kullanmışlardır. Genel olarak bütün hüccetlere konabilen "el-emru kemâ zükire (kütibe, hurrirre, rukime, zübire, sûtire) fîhi nemekahu (harrerehu)"-i-fakir ileyhi sübhânehû (azze şânuhû)" veya "el-emru hasebe mâ yahvîhi (hurrirre fîhi) nemakahu"-i-fakir ileyhi sübhânehû" (BA, AE, IV. Mehmed Devri, nr. 1740, 1953, 2015, 2067, 2068, 2192, 2410, 2412) gibi tasdik ibarelerinin yanında tasdik edilen hüccet türünün konusuna uygun düşen bazı tasdik formülleri de kullanılırdı. Bu konuda bazı sak mecmualarında ve yazma eserlerde, kadı ve nâiblerin hüccetlerde ve diğer belgelerde kullanmaları amacıyla hazırlanmış örnek tasdik ibarelerini ihtiva eden listeler bulunmaktadır (Debbağzâde Nûman Efendi, vr. 220^a-231^a; *Mecmûatü's-sükûk ve'l-hüccec*, vr. 1^a-9^a, 55^b-60^b; Hızır b. Osman, vr. 191^a-192^a). Tasdik ibareleri Arapça olup kadının imzası dahil bütün harfler noktasızdır. Sonunda "gufire leh ve ufiye anh (anhümâ)" gibi Allah'tan mağfiret dileyen dua ibareleri yer alır. Yazı çeşidi daha ziyade ta'liktir. Sicillerdeki hüccet sûretlerinde bu girizgâh kısmı çok nâdir olarak yer alır.

3. **Metin.** Hüccetin metin kısmı başlangıç, hüviyet tesbiti ve asıl konu olmak üzere üç bölüme ayrılır. a) **Başlangıç.** Daha değişik şekilleri de olmakla birlikte en çok kullanılan başlangıç formülleri şunlardır: "Sebeb-i (bâis-i, vech-i) tahrîr-i kitâb (hurûf, sicil, kalem) oldur (budur) ki", "sebeb-i tahrîr-i kitâb (-i şer'î) ve mücib-i tasâtîr-i hitâb (-i hükmî) oldur (budur) ki", "sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı sıhhat-nisâb oldur (budur) ki". Genellikle sicillere kaydedilen hüccetlerde bu başlangıç ihtisar edilip "oldur ki" veya "budur ki" şeklinde yer alır. Ancak sicillerin büyük bir bölümünde kâtiplerin bunu da yazmayıp ihmal ettikleri görülmektedir.

b) **Hüviyet Tesbiti.** Tarafların kimliklerinin tanıtılmasından ibarettir. Önce birinci tarafın ikametgâhı, kendisinin ve babasının adı, çok defa lakabı zikredilir. Eğer şehirde oturuyorsa o şehrin ve mahallenin adı da belirtilir. Şehrin ismi genellikle "mahmiyye, mahrûsa" veya "medîne" kelimeleriyle tavsif edilerek zikredilir. Birinci tarafın "... nâm kimesne" ibaresiyle tamamlanan hüviyet tesbitinden sonra mahkemeye atıfta bulunulur. Mahkeme yerine "meclis-i şer'" (şer'-i enver, şer'-i şerif, şer'-i şerif-i enver), "medis-i şer'-i hatîr" (hatîr-i lâzîmü't-tevkîr), "mahfil-i kazâ" vb. tabirler kullanılır. Birinci tarafı müteakip ikinci tarafın kimliğinin tesbiti yapılır. Birinci tarafın hüviyetinin tesbiti sırasında "işbu" kelimesiyle başlayan şahıs isimlerinden evvel çok defa şu ifade şekilleri görülür: "Hâmilü'l-kitâb, râfiu'l-kitâb, hâmilü hâze'l-kitâb, sâhibü'l-kitâb, hâfi-zü'l-vesîka, bâisü's-sicil". Bu ifade şekilleriyle hüccetin sahibi olan kişi belirtilmek istenir. İkinci tarafın hüviyeti de tesbit edildikten sonra "mahzarında" veya "muvâcehesinde" tabiri yer alır. Bu tabir, iki tarafın da mahkeme huzurunda birlikte bulduklarını ifade eder. Bundan sonra da bir dizi ifade şekilleri görülür: "İkrar edip, takrîr-i kelâm (merâm) edip (kılıp), ikrâr-ı sahhîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î kılıp, ikrâr-ı tav'î ve i'tirâf-ı mer'î kılıp, üzerine dava edip, bi-tav'ihî ikrar ve i'tirâf (ikrar ve takrîr-i kelâm) edip, "takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm edip (kılıp)". Bütün bu ifadeler, "Şöyle beyanda bulunmaktadır" anlamına gelir.

c) **Meselenin Takdimi.** Hüccetin asıl bölümünü teşkil eden ve hangi konuyu ihtiva ettiğini ortaya koyan bölümdür. Başlıca üç temel unsuru bulunur. Birinci **Tarafın Beyan ve İkrarı.** Bugünkü hukuk dilinde icap hüccetin en anlamlı ve temel bölümünü teşkil eder. Zira hüccetin konusu meydana getiren meselenin tama-

Hassa duâğularından el-Hâc Mehmed'in maasını aldığına dair Vidin Kadısı Yûsuf b. Hamza tarafından düzenlenen Cemâziyelevvel 1010 (Kasım 1601) tarihli hüccet (BA, Ali Emîrî Efendi, III. Mehmed, nr. 163)

mı burada açıklanmaktadır. Meselâ alım satım hüccetlerinde mebi' ile (satılan mal, eşya) ilgili her husus (cinsi, miktarı, vasıfları) teferruatıyla anlatılır. Eğer satılan gayri menkul ise yeri, sınırları, satış bedelinin miktarı açıkça belirtilir. Bu tür hüccetlerde birinci tarafın yani satıcının beyanları şu tür formüllerle sona erer: "Semenini bi't-tamâm kabz eyledim"; "Teslîm-i mebi' ve kabz-ı semen eyledim"; "Bey'-i bât-ı kat'î birle bey' edip kabz-ı semen ve teslîm-i mebi' eyledim; Ba'de'l-yevm mülk-i müşterâsıdır (mülk-i müşterâsı olup benim kat'â alâkam kalmadı) keyfe-mâ yeşâ' ve yahtar mutasarıf ola (olup) min ba'd tasarrufuna kimesne mâni olmaya". Bazı satış hüccetlerinde "bey'-i bât-ı kat'î"den sonra "safka-i vâhide" tabiri yer alır. "Karşılıklı el sıkışma" veya "tarafardan birinin elini diğerinin eline vurma" demek olan safka, alım satım akidlerinde tarafların iradelerinin bir noktada birleştiğini ifade eder. Ödenmemiş borca müteallik hüccetlerde birinci tarafın beyanı, "Şer' ile sual olunup tescil olunmasını talep iderim" veya, "Sual olunup alıverilmek matûbumdur (murâdımdır)" gibi cümlelerle sona erer. Borcun ödenmiş olduğu veya herhangi bir alacağın kalmadığı ifade edilmek istendiğinde, "Zimmetinde (zimmetlerinde) bir akçe ve bir habbe hakkım kalmadı" şeklinde ibareler kullanılır. İkinci Tarafın Beyanı. Hüccetlerin büyük bir kısmında ikinci tarafın beyanı birinci tarafın ikrarını teyit edici mahiyettedir ve bu "gıbbe't-tasdik" veya "gıbbe't-tasdikî-şer'î" ibaresiyle ifade edilir. Ancak biraz daha uzun olarak "mukırr-i (mukırr-i) mezbûrun vech-i meşrûh üzere (cârî) olan ikrarını (kelâmını) mukarrun lehü'l-(lehe'l-) mesfûr (merkûm) bi'l-muvâcehe (ve bi'l-müşâfehe) kabul ve tasdik eyledikten sonra" veya "mukırr-i mezbûru kelimât-ı meşrûhasında mezbûr bi'l-muvâcehe tasdik ve bi'l-müşâfehe tahkik edicek" gibi ifadeler kullanılır. "Ettikten (eyledikten) sonra" ve "edicek" kelimelerinin yerinde "etmeğin, eylemeğin, ettiğinde, ettiklerinde" gibi kelimeler de kullanılabilir. İkinci taraf birinci tarafın beyanlarını inkâr ettiği takdirde birinci taraftan beyanlarını teyit eden bir delil istenir. Bu delil isteği, "gıbbe's-suâl ba'de'l-inkâr beyyine talep olundukta" veya "gıbbe's-suâl ve'l-inkâr müdde-i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine talep olundukta" gibi cümlelerle ifade edilir. Bu cümleden sonra "adül müslimîn" tabir edilen şahitlerin kadı huzurundaki şahadetleri yer alır. Birinci tarafın lehine ve ikrarına yardımcı olan bu şahadet, "Biz bu hususa bu vech üzere

şâhitleriz, şahadet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahadet eylediklerinde" tarzında ifade edilir. Şahitlerin ifadesini genel olarak bu tür hüccetlerde "ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şahadetleri makbul olmağın" veya "şahadetleri hayyiz-i kabûlde vâki olup" ibareleri takip eder. Kitâbet Kaydı. Mahkeme siciline kayıt, ikinci tarafın ikrarına veya şahitlerin ifadesine bitişik olarak şu formüllerle yapılır: "Mâ-vakaa bi't-taleb kayd (ketb, kayd-ı sicil) olundu"; "Mâ-hüve'l-vâkı' gıbbe't-taleb tahrir olundu"; "Mâ-vakaa bi't-taleb ketb şüd"; "Mâ-hüve'l-vâkı' (filân) talebiyle ketb (kayd-ı sicil) olundu". Bunların dışında bazı hüccetlerin kitâbet kayıtlarının "kayd şüd, kayd-ı sicil şüd, ketb ve terkım olundu" ve "ketb-i sicil olundu" gibi formüllerle sona erdiği de görülmektedir. Hüccetin taraflara teslim edildiği ifade edilmek istendiğinde ikinci tarafın beyanından sonra, "İşbu vesika ber-sebîl-i temessük (li-edlî't-temessük) ketb ü tahrir (imlâ) olunup yed-i tâlibe vaz' olundu"; "İşbu vesika-i enîka ketb olunup yedine (yedlerine) vaz' olundu"; "İşbu vesika temessüken (temessüken leh) ketb (ve tahrir) olunup yedine (yedlerine) vaz' ve def' olundu"; "Bu vesika tesvid olunup yedine def' olundu" gibi cümleler kullanılır. Bu cümlelerden sonra genellikle, "Ki vakt-i (hîn-i) hâcette (lede'l-hâce) ihticâc edine"; "Hîn-i zârurette temessük edine" veya, "Lede'l-hâce müzekkir-i mâcerâ ola" gibi ibareler yer alır (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 35; III. Murad Devri, nr. 381, 439, 440; III. Mehmed Devri, nr. 164).

4. Hâtıme. Hüccetin hâtıme bölümü iki kısımdır. a) Tarih. Hüccetlerin üzerindeki tarih kayıtları ferman ve beratlardakilerde olduğu gibi genellikle yazı ile belirtilir (BA, AE, II. Bayezid Devri, nr. 33, 34, Kanûnî Süleyman Devri, nr. 172, 303, 307; II. Selim Devri, nr. 29; III. Murad Devri, nr. 381; III. Mehmed Devri, nr. 15; I. Ahmed Devri, nr. 395, 692; İbrâhim Devri, nr. 448, 483). Ancak sicillerdeki hüccet sûretlerinde yılın, bazan da günün rakamla belirtildiğine de rastlanmaktadır. Tarih kaydına "tahrîren (hurrire) fi'l-yevm" veya "tahrîren el-yevm" ibareleriyle başlanır. Şer'iyye sicillerindeki hüccetlerde kâtip çok defa pratik mülâhazalarla "fi't-târîhi'l-mezbûr" ibaresini kullanır ki bu ibare "daha önceki kaydın tarihi" anlamına gelir. b) Şühûdü'l-hâl. Duruma, olaya şahit olanlar diye ifade edilebilir. Bu kişiler cereyan eden adlî muamelenin şahitleri olarak görülür. Onların hazır bulunuşu, muhâkemenin aleniyet içinde ve dürüst şekilde yapıldığını ispat etmesi bakımından son derece önemlidir. Bu şahitler genellikle

le kadı, imam-hatip, müezzin gibi ulemâ ve din görevlileriyle esnaftan, sanatkârlardan, idarî ve askerî teşkilâta mensup kişilerden oluşurdu. Kaydı kaleme alan kâtip de şahitler arasında bulunurdu. Çok defa rastlanan bir başka şahit ise "muhtızır" tabir edilen mahkeme mübaşiridir. Muhtızır aynı zamanda gerektiğinde kâtip olarak da görev yapar. Hüccetlerde "şühûdü'l-hâl" ibaresi yazılırken genellikle "şîn" veya sondaki "lâm" harfinin satırın sonuna kadar uzatıldığı, bu ibarenin sicillerdeki hüccetlerde bazan düz, bazan da helezonik bir çizgi veya buyruldu şeklinde kaydedildiği görülmektedir.

Bir mahkemenin hüccet tanzim edip tarafların eline vermesi ve bir sûretini şer'iyye sicil defterine kaydetmesi demek, o konuda bazı istisnâ durumların dışında hukukî çekişmenin vâki olmayacağı ve olsa da mahkemenin hücceti elinde bulunduran taraf lehine karar vereceği mânasını taşır. Şer'î mahkemelerde verilen hüccet, hüccet konusu hukukî meselede karşı taraf aleyhine, şartlarına uygun hazırlandığı ve içeriğine şahit bulunduğu takdirde bir delil olarak kabul edilirdi. Meselâ bir evin satın alındığını gösteren hüccet, o evin müşterisi aleyhine açılacak davalarda yazılı delil olarak kullanılabilir. Dolayısıyla şer'iyye sicillerindeki kayıtların çoğunluğunun neden hüccetlerden teşekkül ettiği de bu çerçevede daha iyi kavranır. Esasen tarifi yapılan yazılı belgeye hüccet denmesinin sebebi budur (Ali Haydar, IV, 718-719; Akgündüz, s. 21). Şer'iyye mahkemelerinde hâkim hüccet ve ilâmları kaydedeceği bir şer'iyye sicili bulundurmaya zorundadır. Düzenlediği hüccet ve ilâmların aslını taraflara verdiği gibi bir sûretini de şer'iyye sicil defterine kaydeder. Şu halde bir konuda iki hüccet metni vardır. Biri ilgililere verilen, diğeri de sicile kaydedilen metindir.

Hüccetlerin hüccet-i hattıyyeden olarak kesin delil sayılması için *Mecelle*'de iki madde yer almaktadır. 1738. maddede hile ve fesaddan sâlim olabilecek şekilde tutulan mahkeme sicilleriyle amel olunabileceği ve bunların yazılı delillerden sayıldığı ifade edilmiştir ki hüccetler de buna dahildir. Hile ve fesaddan sâlim olmayan hüccetlerin delil olarak kullanılması için içeriğine şahit istenir. 1739. madde ise hüccetlerin özel bir çeşidi olan vakfiyeler için kaydedilmiştir. Burada mücerred vakfiye ile amel olunamayacağı, ancak şer'iyye sicillerinde kayıtlı bulunan hile ile şüpheden uzak hüccetlerin yazılı delil olarak kullanılabileceği açıklanmak-

tadır. Yani Mecelle'de ve Mecelle'ye kadarki İslâm ve Osmanlı hukukunda hüccetlerin hukukî değerlendirilmesi yukarıda hükümleri zikredilen iki madde ile özetlenebilir ve kabul edilebilmeleri için hile ve fesaddan sâlim olma şartı aranır (Ali Haydar, IV, 551-556).

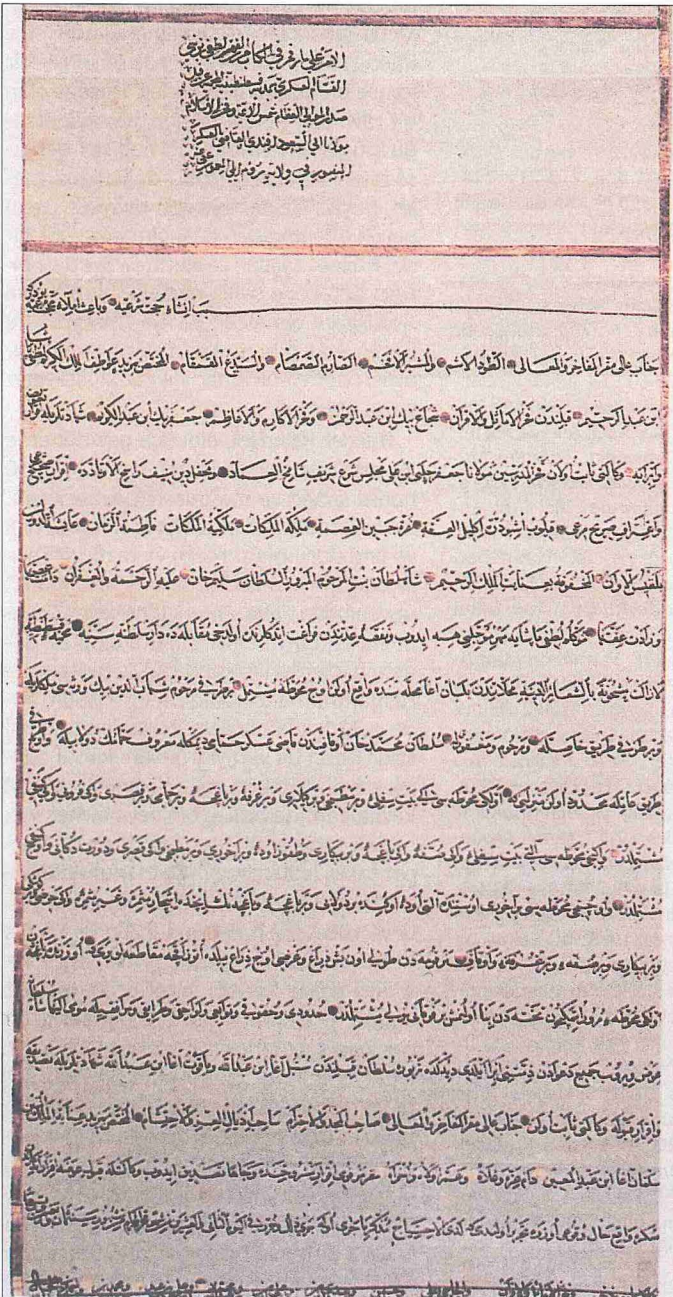
Tanzimat'tan sonra bu durum değişmiştir. Tanzimat'ın ardından değişik tarihlerde düzenlenen tâlimatnâmelerle şer'îye sicillerinin tanzim şekli yeni esaslara bağlandığı gibi hukukî açıdan ifade edecekleri değerler de kesin kurallara bağlanmıştır. Bu düzenlemeler şöylece özetlenebilir: 13 Safer 1276 (11 Eylül 1859)

tarihli Bilumum Mehâkim-i Şer'îyye Hakkındaki Nizamnâme'ye şer'îye sicilleriyle ilgili az da olsa özel hükümler konulmuş ve alınacak harçlarla ilgili bazı hükümler tanzim edilmiştir (*Düstur*, Birinci tertip, I [1289], s. 301-304; Ahmed Âsım – İbnü'r-Rızâ Mahmud Celâleddin, s. 104-114). Bu nizamnâme'ye uygun olarak hüccet, i'lâm vb. şer'îye sicillerinin tanzim şekli Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi'nin emriyle Çavuşzâde Mehmed Aziz tarafından hazırlanan *Dürrü's-sükûk* (İstanbul 1277) adlı mecmuada konularına göre yer almıştır. Şer'îye sicilleri ve dolayısıyla hüccetlerle alâkalı asıl hukukî düzenleme,

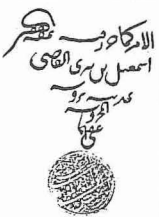
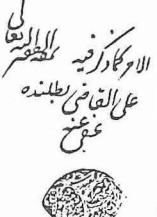
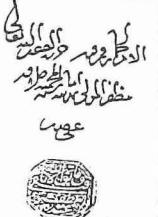
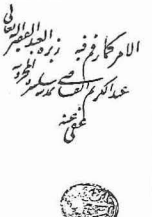

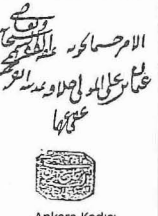
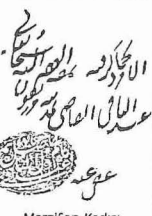
15 Zilhicce 1290 (3 Şubat 1874) tarihli Sicillât-ı Şer'îyye ve Zabıt-ı Deâvî Cerîdeleri Hakkında Tâlimat ile yapılmıştır (*Düstur*, Birinci tertip, IV [1296], s. 83-85). Bu tâlimata göre İstanbul'da ve taşrada bulunan bütün şer'îyye mahkemelerinde mevcut olan sicillerin tam bir sayfalandırılması yapılacak, her çeşit yazılı belgenin aslı mutlaka sicile kaydedilecek, kaydeden kişi (mukayyid) özel mührünü vuracak, yazılar okunaklı olacak, kazıntı ve silinti bulunmayacak, satır aralarına bir şey ilâve edilmeyecek, edilirse kadı tasdik edecek, yıpranmış siciller tamir edilecek, sicillerin korunması için her mahkemede özel bir sandık bulunacak ve her akşam mukayyid tarafından mühürlenecektir. Kadının görevi sona erdiğinde sicil defterlerini özel mührüyle tasdik edecektir.

Bu tâlimatla hüccetlerin ve diğer şer'îye sicil kayıtlarının düzenlenmesi belli bir nizam altına alındığı gibi Mecelle Cemiyeti tarafından yirmi beş madde halinde tanzim edilen Bilâ-Beyyine Mazmûniyle Amel ve Hüküm Câiz Olabilecek Surette Senedât-ı Şer'îyyenin Tanzimine Dair 4 Cemâziyelülâ 1296 (26 Nisan 1879) Tarihli Tâlimatnâme ile de hüccetlerin kesin delil olabilecek şekilde tanziminin esasları tesbit edilmiştir. Bu tâlimata kadar hüccet ve ilâm gibi resmî belgeler dahi muhtevalarına şahit bulunmadıkça mahkemelerde kesin delil olarak kullanılmazdı. Bu durum, senetten beklenen amacı gerçekleştirmeyi zorlaştırdığı gibi muhtevaya şahitlik edecek kişinin vefatı veya gaipliği gibi bazı hallerde senedin tamamen hükümsüz kalması sonucunu doğurabilmekteydi. Hüccetlerin hukukî değeri konusunda yeni bir dönemi başlatan bu tâlimata göre bundan böyle düzenlenecek bütün hüccetlerin şahit istenmeden muhtevayısıyla amel ve hüküm câiz olacaktır, yani hüccetler artık kesin yazılı delil sayılacaktır. Bu tâlimattan önce verilen hüccetlerle mazmununa şahit istenmeden amel olunması câiz görülmemiştir. Bu hususta Mecelle Cemiyeti'nin müstakil bir kararı da mevcuttur (*Düstur*, Birinci tertip, IV [1296], s. 78-82; Ali Haydar, IV, 556, 719).

Son dönemde şer'îyye mahkemelerince verilip bizzat ilgililerince re'sen veya temyiz edilmek üzere getirilen hüccetlerin doğru ve usulüne uygun olup olmadığı fetvahânenin i'lâmât odasında incelenirdi. İ'lâmât odasına gelen hüccetleri önce mümeyyiz muavini, sonra mümeyyiz inceler ve mütalaasını ilişik pusulaya yazarak imzaladıktan sonra i'lâmât müdürüne verirdi. İ'lâmât müdürü bu mütala-

Şah Sultan ve Lutfi Paşa ile ilgili bir hüccet (T.SMA, nr. E 7924/1)

 Bursa Kadısı İsmâil b. Pîrî (BA, Ali Emîrî Efendi, I. Ahmed Devri, nr. 395)	 Talende Kadısı Ali (BA, Ali Emîrî Efendi, İbrâhîm Devri, nr. 448)	 Amasya Kadısı Muzaffer (BA, Ali Emîrî Efendi, IV. Mehmed Devri, nr. 10.183)	 Silistre Kadısı Abdülkerim (BA, Ali Emîrî Efendi, IV. Mehmed Devri, nr. 11.179)
 Hezergrad Kadısı Mustafa (BA, Ali Emîrî Efendi, III. Murad Devri, nr. 439)	 İstanbul Kadısı Ahmed b. Hüseyin (BA, A.RSK, Dosya 4, Belg., nr. 43)	 Ankara Kadısı Ali b. Osman (BA, Ali Emîrî Efendi, IV. Mehmed Devri, nr. 2192)	 Merzifon Kadısı Abdülbâki (BA, Ali Emîrî Efendi, IV. Mehmed Devri, nr. 10.225)

aları doğru bulursa imza eder, bulmazsa görüşünü yazarak fetva eminine takdim ederdi. Fetva emini imzaladıktan sonra "yazıla" işaretiyle yazı masasına bırakılırdı. Fetva emini ilâmat müdürünün görüşünü uygun bulmazsa sebebini pusulaya yazarak kendisine iade eder; fetva emini başkanlığında ilâmat müdürü, reîsü'l-müsevvidin ve fetva emini muavini toplanarak müzakere ettikten sonra ge-reği kararlaştırılır, ihtilâf halinde fetva emininin görüşü tercih edilirdi. İcâbi derkenar suretiyle yazılan hüccet fetva emini ve ilâmat müdürü tarafından mühürlenip onaylanır, re'sen gelenler sahiplerine verilir veya verilmek üzere geldiği yere iade edilirdi. Temyiz suretiyle gelenler tasdik edilirse Meclis-i Tetkikât-ı Şer'iyye Dairesi'ne havale edilirdi (Berki, s. 84-85; *DİA*, XII, 498).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfât, "hüccet" md.; *Türk Hukuk Lugatı*, Ankara 1944, s. 134, 471; BA, Ali Emîrî (AE), II. Bayezid Devri, nr. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 71; Fâtiḥ Devri, nr. 33; Kanûni Devri, nr. 172, 303, 307; II. Selim Devri, nr. 29; III. Murad Devri, nr. 381, 439, 440; III. Mehmed Devri, nr. 15, 97, 158-160, 163-164, 166; I. Ahmed Devri, nr. 395, 692; İbrâhîm Devri, nr. 448, 483; IV. Mehmed Devri, nr. 1740, 1953, 2015, 2067, 2068, 2192, 2410, 2412; Safedî, *el-Vâfi* (nşr. B. Radtke), Wiesbaden 1979, s. 336-337; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1982, s. 32; Molla Hüsvrev, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 415, 416; Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa, *Bidâ'atü'l-hükkâm fi ihkâmî'l-ahkâm*, Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 2273, vr. 1^b; Debbâğzâde Nûman Efendi, *Tuhfetü's-sükûk*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 112, vr. 220^a-231^a; *Mecmûatü's-sükûk ve'l-hüccet*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1063, vr. 1^a-29^a, 55^b-60^b; Hızır b. Osman, *İlm-i Sak*, Süleymaniye Ktp., Âşir

Efendi, nr. 131, vr. 191^a-192^a; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 367, 551-556, 718-719, 816-822; "13 Safer 1276/1859 Tarihli Bil-Umum Mahâkim-i Şer'iyye Hakkındaki Nizâmname", *Düstur*, Birinci tertip, I, İstanbul 1289, s. 301-304; "Bilâ Beyyine Mazmunıyla Amel ve Hüküm Caiz Olabilecek Surette Senedât-ı Şer'iyyenin Tanzimine Dâir 4 Cemâziyelulâ 1296/1879 Tarihli Tâlimatname", a.e., IV (1296), s. 78-85; "15 Zilhicce 1290/1874 Tarihli Sicillât-ı Şer'iyye ve Zabt-ı Deâvî Cerideleri Hakkında Tâlimat", a.e., IV (1296), s. 83-85; Ahmed Âsım - İbnü'r-Rizâ Mahmud Celâleddin, *Evâmîr-i Mukarrerât-ı Şer'iyye Mecmuası*, İstanbul 1330, s. 34-61, 95-114; Bilmen, *Kamus*², VIII, 118; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili* (haz. Halit Oğan), Ankara 1958, tür.yer.; Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatında Kaza*, Ankara 1962, s. 84-85; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 108; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlâhlar*, İstanbul 1973, s. 175-176; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 138-140; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîḫü'l-İslâm*, Kahire 1979, I, 501; V. Boskov, "Die hüccet-Urkunde-Diplomatische Analyse", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 81-87; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, s. 12-17; Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri Mahiyeti: Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988, s. 21-28; Mustafa Oğuz, *Hüccetlerin Diplomatik Yönden Tahlihi* (yüksek lisans tezi, 1988, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Süreyya Farukî, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kaydolan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan - 2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 201-210; Mehmet İpşirli, "İlmiye Mensublarının İmza ve Tasdik Formülleri", a.e., s. 177-200; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, İstanbul 1994, s. 350-359; Pakalın, I, 865; L. Gardet, "Hudjdia", *EI*² (İng.), III, 543-545; Ferhat Koca, "Fetvahâne", *DİA*, XII, 498.

MUSTAFA OĞUZ - AHMET AKGÜNDÜZ

HÜCCET

(الحجة)

Ta'dilin üçüncü derecesini gösteren hadis terimi.

Sözlükte "bir şeyin ispatına yarayan delil" anlamına gelen hüccet, hadis terimi olarak "bir râvinin rivayeti delil sayılacak derecede güvenilir olması" demektir. Ta'dil lafızlarını kendi aralarında derecelendiren İbn Ebû Hâtîm, Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü's-Salâh'a göre birinci, Zehebî'ye göre ikinci, İbn Hacer ve onun taksimini benimseyenlere göre ise üçüncü derecedeki ta'dil lafızları arasında yer alan hüccet terimi, bir râvi hakkında tekrarlanarak (hüccet hüccet) veya aynı dereceden başka bir lafızla birlikte kullanıldığında (sika hüccet) onun ikinci derecede güvenilir bir kimse olduğunu ifade eder. Hüccet olan bir râvi, dinî ve ilmi yönden güvenilir olduğu için gerek rivayet ettiği hadisler gerekse râviler hakkında yaptığı değerlendirmeler, başka bir destekleyici rivayete (âdid) gerek duyulmadan delil olma özelliği taşır. Hüccet sayılan râvilerin rivayetleri birinci derecede sahih hadisler olup başta *Şahîḫayn* olmak üzere İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin sahih hadisleri derlemek amacıyla yazdıkları eserlerde bulunur.

Hüccet kelimesi, oldukça geç döneme ait bazı hadis usulü kitaplarında 300.000 hadisi sened ve metinleriyle ezberleyen, senedlerdeki râvilerin biyografilerini, dinî ve ilmi durumlarını cerh ve ta'dil ilmi açısından iyi bilen hadisçilere verilen, "hâfız" unvanından daha yüksek bir rivayet unvanı olarak da tanımlanmakta olup ilk dönem hadisçileri arasında böyle bir tanıma rastlanmamakta (Abdülfeṭtâh Ebû Gude, s. 126), râvinin üst dereceden ta'dilini ifade eden bir dirayet unvanı kabul edilmektedir. Nitekim râvilerle ilgili biyografi kaynaklarında birkaç bin veya birkaç yüz hadisi ezbere bilenler hakkında da hüccet tabiri kullanılmış; tâbiin muhaddislerinden Şu'be b. Haccâc 2000, Hişâm b. Urve 1000, Sâbit el-Bünânî 250 ve Yûnus b. Ubeyd 200 civarında hadis rivayet ettikleri halde Zehebî tarafından hüccet olarak nitelendirilmiştir. Diğer taraftan çok hadis ezberlemesi sebebiyle hüccet olmaya en lâyük sahâbî olan Ebû Hüreyre'ye nisbet edilen toplam rivayet sayısı 5000'in üzerindedir. Hüccetin râvinin ezberindeki hadis sayısına bağlı bir terim olarak kullanılması Ali el-Kâfî (ö. 1014/1605) ve Münâvî gibi âlimler tarafından ortaya atılmış, Tehânevî ve Bâcûrî gibi müelliflerce benimsenmiş olmakla bera-